

E. Boring, *The New Interpreter's Bible*, Nash-ville 1995, VIII, 134; G. Parrinder, *Jesus in the Qur'an*, Oxford 1995; Riyâz Ebû Vendî v.dğr., *İsâ ve Meryem fi'l-Kur'an ve't-tefâsîr*, Amman 1996; H. Goddard, *Muslim Perceptions of Christianity*, London 1996, s. 1-3, 17-30; Zeki Sarıtoprak, *İslam İnancı Açısından Nüzûl-i İsâ Mesesi*, İzmir 1997; Mahmûd Şeltut, "İsâ'nın Ref'i" (trc. E. Ruhi Fiğlalı), *A'İFD*, XXIII (1978), s. 319-324; Abdullah Aydemir, "Kur'an'a Göre Hz. İsâ", *Din Öğretimi Dergisi*, sy. 27, Ankara 1991, s. 16-26; sy. 28 (1991), s. 21-36; D. B. Macdonald, "İsâ", *IA*, V/2, s. 1062-1064; G. C. Anawati, "İsâ", *El² (Fr.)*, IV, 85-90; H. Cazelles, "Chronologie", *Catholicisme*, II, 1109-1110; Ed. Cothenet, "Jesus", a.e., VI, 749-759; J. Seguy, "Millenarisme", a.e., IX, 159; L. F. Hartman, "Jesus", *New Catholic Encyclopedia*, Washington 1967, VII, 970-971; A. Le Houllier, "Nazarene", a.e., X, 284-285.

ÖMER FARUK HARMAN

□ KELÂM. Hz. İsâ'nın ölümü ve kıyametin kopmasından önce kıyametin bir alâmeti olarak tekrar dünyaya gelişi genellikle "nüzûl-i İsâ" (nüzûl-i Mesih) adı altında âlimler arasında tartışılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de, İsâ'nın kıyametin kopmasından önce yer yüzüne ineceğine dair açık bir beyan yoktur. Kur'an'da İsâ'ya inanmayanların ona tuzak kurdukları, fakat Allah'ın onların tuzaklarını boşa çıkardığı ifade edildikten sonra, "Ey İsâ! Senin ruhunu kabzedeceğim, seni nezdime yükseltecek ve kâfirlerden çekip arındıracağım" denilmektedir (Âl-i İmrân 3/54-55). Diğer bir âyette ise yahudilerin, "Meryem oğlu İsâ'yı öldürdük" demeleri şiddetle eleştirilmekte ve şöyle buyurulmaktadır: "Halbuki onu ne öldürdüler ne de astılar, sadece onlara öyle göründü" (en-Nisâ 4/157). Âyette geçen "teveffî" kelimesi Arapça'da "ruhu bedenden ayırmak, öldürmek" anlamına geldiği halde bazı müfessirlere buna "yeryüzünden çekip almak, göğe yükseltmek" mânâsı verilir. Bazılarına da teveffînin gerçek ölüm değil "uykuda ruhu alıkoyma" anlamına geldiği kabul edilir. Bir kısım müfessirler, teveffî kelimesi "öldürmek" mânâsına geldiğinden bunun Hz. İsâ'nın ruhunun kabzedildiğini açıkça ifade ettiği görüşündedir (Taberî, III, 290-291; Ebû Hayyân el-Endelüsî, II, 473; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'an*, I, 366; Reşîd Rızâ, III, 316-317). Âl-i İmrân sûresindeki âyette yer alan "ref'" kavramı ise cansız varlıklarla ilgili olarak zikredilince maddî, insanlar hakkında kullanılıncâ mânevî yükseltmeyi ifade eder. Kur'an'da ref' bazan mutlak olarak da geçer ve mertebenin veya ruhun yükseltilmesi kastedilir. Âyetlerde (Âl-i İmrân 3/55; en-Nisâ 4/158) Hz. İsâ'nın Al-

lah'a yükseltildiği bildirilir, fakat bunun mahiyetine ilişkin herhangi bir açıklama yapılmaz.

Muhtelif hadis rivayetlerinde İsâ'nın kıyamet alâmeti olarak yeryüzüne ineceğine dair bilgiler yer almaktadır. *Kütüb-i Sitte*'deki rivayetlerde belirtildiğine göre Hz. İsâ, deccâl ortaya çıktıktan sonra -Buhârî'de yer almayan bir kayda göre iki eli iki meleğin kanatları üzerinde- Dımaşk'ın doğusundaki beyaz minareye sabah namazı vaktinde inecek, müslümanlar arasında adaletle hükmedecek, haçı kırıp domuzu öldürecek, cizyeyi kaldıracak, hac ve umre ziyareti yapacak, nefesi kâfirleri öldürecek, Lüd kapısında deccâli katlettikten sonra yedi veya kırk yıl yaşayacak, Şam tarafından esen bir rüzgârın etkisiyle bütün müminlerle birlikte ölecektir (Buhârî, "Büyü", 102, "Enbiyâ", 49; Müslim, "İmân", 242-243, 247, "Hac", 216, "Fiten", 34, 39, 110; Ebû Dâvûd, "Melâhim", 12, 14; Tirmizî, "Fiten", 21, 54, 59, 62).

Kütüb-i Sitte dışındaki literatürde yer alan rivayetlerde ise İsâ'nın ineceği yer, yapacağı işler, dünyadaki ömrü ve ölümü hakkında daha ayrıntılı bilgiler yer alır. Buna göre İsâ ruhlu -bedenli olarak göktedir, Hz. Peygamber mi'rac yolculuğunda onunla karşılaşmış ve gökten inişini idrak etmeleri halinde kendisine selâmını iletmelerini ashabına vasiyet etmiştir. Hz. İsâ bulut üzerinde Akabetü'l-efike'deki beyaz köprüye inecektir. Deccâli buzun erimesi gibi ortadan kaldırarak, müslümanların emrine tâbi olup arkasında namaz kılacak veya kendisi namaz kıldıracak, onun devrinde düşmanlar barışacak, kurtla kuzu birlikte yaşayacak, bereket ve bolluk olacak, ölüncü Medine'de Resûl-i Ekrem'in kabri yanında veya Kudüs'te defnedilecektir (Zemahşerî, III, 424; Kurtubî, *et-Tezkire*, II, 546; İbn Kesîr, *en-Nihâye*, I, 183; Süyûtî, s. 86).

Taberî, İbn Kesîr, Keşmîrî ve M. Zâhid Kevserî gibi âlimler nüzûl-i İsâ'ya dair rivayetlerin mütevâtir olduğunu söylerken M. Reşîd Rızâ ve Abdülkerîm el-Hatîb gibi bazı son dönem âlimleri bu görüşü reddederler. Bunlara göre söz konusu metinlerin çoğu Kâ'b el-Ahbâr vb. Ehl-i kitap menşeli râvilerce nakledilmiş olup tedvin döneminde kaynaklara hadis olarak intikal etmiş ve dinin esasıyla ilgili görülmediğinden bu konuda titiz davranılmamıştır (Abdülkerîm el-Hatîb, s. 539). Zira bu rivayetlerde Hz. Peygamber'in sözlerinde bulunması imkânsız olan pek çok çelişki mevcuttur. Hz. İsâ'nın iniş zamanı,

iniş vasıtası, dünyada kalış süresi, tâbilerinin sayısı, göreceği işler ve defnedileceği yere dair bilgilerin farklı olması bu konudaki çelişkilerden bazılarıdır.

Nüzûl-i İsâ meselesi erken devirlerden itibaren Sünnî ve Şîî kaynaklarında kısaca yer almış, son dönemlerde ise bu konudaki tartışmalar çoğalmıştır. Hz. İsâ'nın ölümü ve dünyaya dönüşüne ilişkin olarak İslâm dünyasında ortaya çıkan görüşleri şöylece özetlemek mümkündür: 1. Hz. İsâ düşmanları tarafından öldürülmek istenince ruhlu-bedenli olarak ilâhî huzura yükseltilmiştir. Kıyametin vukuundan önce dünyaya inecek, son peygamberin getirdiği vahiylerle tâbi olacak ve deccâli öldürüp yeryüzünde adaleti hâkim kılacaktır. Âyet ve hadisler buna inanmayı gerektirir. Zira âyetlerde İsâ'nın düşmanlarınca öldürülmediği, ileride Allah tarafından ruhunun kabzedileceği belirtilmiştir (Âl-i İmrân 3/55; en-Nisâ 4/157). İsâ'nın ruhunun Allah tarafından kabzedildiğini mâzi sığıyla bildiren âyetteki teveffî kavramı (el-Mâide 5/117), bunun kıyametin kopmasından önce gerçekleşeceği tarzında yorumlanmalıdır. Çünkü başka âyetlerde Ehl-i kitabın her birinin Hz. İsâ'nın ölümünden önce ona iman edeceği haber verilmiş (en-Nisâ 4/159) ve İsâ'nın bir kıyamet alâmeti olduğu açıklanmıştır (ez-Zuhruf 43/61). Ayrıca tevâtür derecesine ulaşan hadisler nüzûl-i İsâ konusuna açıklık getirmektedir. Ehl-i sünnet kelâmcıları ile Selefiyye ve Şîa bu görüştedir. Her ne kadar İbn Haldûn, Şîa'da İsâ'nın nüzûlü yerine Mehdi inancının geçtiğini söylemişse de Şîa kaynaklarında Mehdi'nin ortaya çıkacağı inancı yanında nüzûl-i İsâ inancının da benimsendiğine dair bilgiler vardır (İbn Bâbeveyh, s. 69; Taberî, II, 758-759).

2. Hz. İsâ düşmanlarınca öldürülmek istendiği anda Allah tarafından tabii bir ölümle öldürülerek ruhen kendi katına yükseltilmiştir, İsâ konusunda Kur'an'ın açık olan hükmü budur. Nitekim Mâide sûresindeki âyette (5/117) mâzi sığısı kullanılmıştır. Âl-i İmrân sûresindeki âyette de (3/55) Hz. İsâ'nın ileride öldürüleceği değil onu öldürenin Allah olduğu bildirilmiştir. Ehl-i kitabın İsâ'ya iman edeceğine dair âyet de nüzûl-i İsâ taraftarlarınca yanlış yorumlanmıştır. Bu âyet, Ehl-i kitap'tan her birinin -buna yahudiler de dahildir- kendi ölümünden önce, yani hayatının son nefesleri sırasında gerçeği anlayacağı ve bu arada İsâ'ya da iman edeceği anlatılmıştır. Hz. İsâ'nın kıyamet alâmeti olacağı tarzında anlaşılan

âyete de (ez-Zuhur 43/61) yanlış anlam verilmiştir. Çünkü âyette yer alan ve ayn, lâm, mîm (علم) harflerinden oluşan kelime "alâmet" mânasındaki alem şeklinde de okunmuştur. Buna göre âyette kıyametin kopacağına dair kesin bilginin bulunduğu ve bundan şüphe edilmemesi gerektiği anlatılmaktadır. Nüzûl-i İsâ'ya dair olmak üzere Hz. Peygamber'e atfedilen rivayetlere gelince bunlar isnad açısından mütevâtir olmayıp âhâd derecesindedir. Âhâd haberlerin âyetlerin hükümüne aykırı bilgileri iltiva etmesi halinde hadis olma nitelikleri kuşku ile karşılanır. Kur'an'da Hz. İsâ'nın öldürüldüğü açıkça bildirildiğine ve kıyametin ansızın kopacağı haber verildiğine göre bu esastan ayrılan rivayetlerin metin açısından sahih kabul edilmesi kolay değildir. Bu konuda nakledilen bilgiler muhtemelen Ehl-i kitap'tan İslâm akaidine intikal etmiştir. Nüzûl-i İsâ inancı, İslâm'ın genel ilkelerine ve Allah'ın koyduğu tabiat kanunlarına da (sünnetullah) aykırıdır. Zira insanın canlı olarak yaşadığı mekân yeryüzüdür ve her insan belli bir süre burada yaşadıkdan sonra ölür. Ayrıca Hz. İsâ bir peygamber olarak gönderilmiş ve görevini tamamlamıştır. Hz. Muhammed son peygamber olduğuna göre ondan sonra başka bir peygamberin dünyaya gelmesi "hatm-i nübüvvet" ilkesiyle bağdaşmaz. Mu'tezile kelâmcılarının yanı sıra Ahmed Emîn, Abdülkerîm el-Hatîb, Ebû Reyve ve Muhammed İzzet Derveze gibi çağdaş Sünnî âlimler bu görüştedir.

3. Hz. İsâ'nın ölümü ve âhir zamanda dünyaya dönüşüne ilişkin âyetler açık anlamli olmadığı ve bu konuda pek çok hadis bulunduğundan nüzûl-i İsâ olayını bütünle reddetmek doğru değildir. Buna göre İsâ ruhlu - bedenli bir varlık olarak ilâhî huzura yükseltilmemiş, tabii ölümle ruhu kabzedilmiştir. Ancak konuyla ilgili hadisler de dikkate alınarak uygun şekilde te'vil edilmelidir. Buna göre ileriki asırlarda Hz. İsâ'nın mânevî şahsiyetinin ortaya çıkıp insanlığa getirdiği sevgi, barış, şefkat gibi değerlerin onun mensupları tarafından uygulanacağını söylemek mümkündür. Muhammed Abduh, M. Reşid Rızâ gibi son devir âlimleri bu görüştedir. Halîmî ve Teftâzânî gibi bazı eski kelâmcılar da nüzûl-i İsâ'ya dair nasları te'vil etmeyi câiz görmüşlerdir.

4. Hz. İsâ düşmanlarından kaçarak Hindistan'a gitmiş ve Keşmir'de tabii bir şekilde ölmüştür. Bu sebeple hadislerde

âhir zamanda geleceği bildirilen Mesîh, Hz. İsâ olmayıp ona benzeyen Gulâm Ahmed Kâdiyânî'dir (Keşmirî, s. 42).

Herhangi bir delile dayanmayan dördüncü görüş dikkate alınmadığı takdirde Hz. İsâ'nın ölümü ve dünyaya inişine dair görüşlerden ikincisiyle üçüncüsünün İsâ'nın tabii bir ölümle öldüğü, ruhlu - bedenli olarak ilâhî huzura yükseltilmediği ve dolayısıyla kıyametten önce dünyaya bir insan olarak inmesinin mümkün olmadığı hususunda birleştiği görülmektedir. Bu iki görüş arasındaki farklılık Peygamber'e atfedilen rivayetlerden kaynaklanmaktadır. Üçüncü görüş taraftarlarının yaptıkları yorum denemeleri de hadis rivayetlerinin bütün muhtevalarını kapsamamaktadır. Kur'an'daki açık bilgilerle çelişen bu tür rivayetlere dayanarak bir inanç oluşturmak kelâm metodolojisi açısından isabetli görünmemektedir. Tedvin döneminde hristiyan kültürüyle karşılaşmanın bir sonucu olarak nüzûl-i İsâ inancının İslâm akaidine girmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Hz. İsâ'nın insanların aslı günahını affettirmek için kendini feda ettiği ve Tanrı hükümrانlığını kurmak üzere dünyaya yeniden döneceği inancının hristiyanlara ait bir akide olduğu bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "vfy", "rf'a" md.leri; *Lisânü'l-'Arab*, "vfy" md.; *Müsned*, III, 367-368; IV, 104, 216-217; V, 13; Buhârî, "Büyü", 102, "Enbiyâ", 48, 49; Müslim, "İmân", 242-247, "Hac", 216, "Fiten", 34, 39, 110, 116; Ebû Dâvûd, "Melâhim", 12, 14; Tirmizî, "Fiten", 21, 54, 59, 62; Taberî, *Câmi'u'l-be-yân*, Beyrut 1984, III, 273, 290-291; VI, 18; Eş'arî, *Ma'âlât* (Ritter), s. 295; İbn Bâbeveyh, *Risâletü'l-i'tikadâtü'l-İlmâmiyye* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1978, s. 69; Ebû Abdullah el-Halîmî, *el-Minhâc fî şu'abü'l-İmân* (nşr. Hilmi M. Fîde), Beyrut 1399/1979, I, 425; Necmeddin en-Nesefî, *Akâ'idü'n-Nesefî*, İstanbul 1294, s. 152; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut), I, 313; III, 424; Taberî, *Mecma'u'l-be-yân fî tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut 1415/1995, II, 305-306, 758-759; III, 235-236; Fahreddin er-Râzî, *Mefâihu'l-gâyib*, XI, 103-104; Kurtubî, *et-Tezkire fî ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhire*, Medine 1417/1997, II, 546-548; a.mlf., *el-Câmi'*, IV, 90, 99; VI, 11; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥrû'l-muḥîṭ*, [baskı yeri yok] 1403/1983 (Dârü'l-fikr), II, 473; İbn Kesir, *en-Nihâye* (Ebû Aybe), I, 183; a.mlf., *Tefsirü'l-Kur'ân*, Beyrut 1388/1969, I, 366; İbn Teymiyye, *Mecma'u fetâvâ*, IV, 316, 322-323; Teftâzânî, *Şerḥu'l-Makâşid* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1409/1989, V, 317; İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 816; Süyûtî, *Nüzûlû 'İsâ b. Meryem* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1985, s. 86; Beyâzîzâde, *el-Uşûlü'l-münife li'l-İmâm Ebî Hanîfe* (nşr. İlyas Çelebi), İstanbul 1996, s. 148; Keşmirî, *et-Taṣriḥ bimâ tevâtere fî nüzûli'l-Mesîḥ* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Halep 1385/1965, s. 42, 158, 164, 168, 198, 203,

230, 240; Reşid Rızâ, *Tefsirü'l-menâr*, III, 316-317; İbnü's-Siddîk el-Gumârî, *İkâmetü'l-burhân 'alâ nüzûli 'İsâ fî âhiri'z-zamân*, Beyrut 1410/1990, s. 25, 68; Said Nursî, *Mektûbât*, İstanbul 1991, s. 53-54, 413; Abdülkerîm el-Hatîb, *el-Mesîḥ fi'l-Kur'ân ve'l-Tevrât ve'l-İncil*, Kahire 1965, s. 528, 539; Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsiri'l-Kur'ân*, Kum 1391/1972, III, 206-209; Mevdûdî, *Kadiyanilik Nedir?* (trc. Ahsen Batur), İstanbul 1975, s. 145-153; Fazlurrahman, *İslâm* (trc. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın), Ankara 1981, s. 309; Mahmûd Şeltût, *el-Fetâvâ*, Beyrut 1403/1983, s. 59-82; M. İzzet Derveze, *et-Tefsirü'l-hadis: Nüzul Strasına Göre Kur'an Tefsiri* (trc. Şaban Karataş v.dğr.), İstanbul 1997, III, 381-382; V, 424-425; VI, 238-239; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1997, II, 49-55.

İLYAS ÇELEBİ

□ TÜRK EDEBİYATI. Hz. İsâ, Türk edebiyatında dünyaya gelişinden başlayarak sahip olduğu kendine has beşerî vasıfları ve peygamberliğinin değişik yönleriyle ele alınmış büyük peygamberlerden biridir. Edebî metinlerde İsf, İsâ Mesîh, Mesîh, Mesîh-i Meryem, Mesîh İbn Meryem, İbn Meryem, İsâ-yı Meryem, İsâ İbn Meryem, yetim-i duhter-i İmrân, rû-hullah, rûh-ı mücerred, kelimetullah gibi adlarla anılan İsâ hakkında müstakil eserler yazıldığı gibi başta peygamber tarihleri olmak üzere birçok eserde de ele alınmıştır. Hayat hikâyesi, ana rahmine düşmesinden vefatı sonrasına kadar gösterdiği mucizeler Kur'an, tefsir, hadis ve diğer mukaddes kitaplarla İsrâiliyyat türü rivayetlerdeki bütün ayrıntılarıyla bu eserlerde anlatılmıştır.

İsâ ile ilgili en geniş bilgiler kısas-ı enbiyâ türü eserler içinde bulunmaktadır. Kısas-ı enbiyâ tercümeleriyle türün Türkçe'deki ilk telif örneği olan Rabgüzî'nin eserinde, Hz. Muhammed'den sonra haklarında en geniş bilgi verilen birkaç peygamberden biri de İsâ'dır (*Kısaşu'l-enbiyâ*, I, 236-246). Değişik isimler taşımakla birlikte kısas-ı enbiyâ özelliğine sahip diğer eserlerde de ona dair geniş bilgi yer alır. Adudüddin el-İcî'nin *İşrâku't-tevâriḥ* adlı kitabının Âlî Mustafa Efendi tarafından genişletilerek yapılmış tercümesi olan *Zübdetü't-tevâriḥ*'in birinci tabakasının son ismi Hz. İsâ'dır. Çerkezoğlu Mehmed'in *Kısas-ı Enbiyâ Tercümesi* ile (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1117) manzum - mensur karışık olarak yazılmış müellifi meçhul *Siyer-i Enbiyâ* da (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4338) bu tür bir eserdir (aynı türde yazılan diğer eserler için bk. TCYK, s. 348-353). Bunlara, diğer büyük peygamberlerin mucizeleri yanında Hz.